

Marju Luts-Sootak

Juristieksam esimest korda. Aasta oli 1944

Viimasel ajal nii praktikutest juristide kui ka akadeemiliste ringkondade meeli kütnud idee ühtsest juristi- või riigieksamist ei ole Eestis esimest korda kõneks võetud. Ma ei mõtle siin muide neid katseid Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise järgseil kümnendeil, kui otsesõnu või seda pigem maha vaikides on tahetud Saksamaa eeskujul järgides ka meil kasutusele võtta riiklik juristieksam. Ajaloolase, ka õigusajaloolase mälu ulatub vahetult kogetust kaugemale, sest tema töö on tegeleda ajalooliste dokumentidega. Kui ma 2022. aasta lõpus uurisin arhiivis Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944^{*1} toimunut, oli järjekordne katse juristide ühtse riigieksami sisseadmiseks Eestis jõudnud Justiitsministeeriumi eelnõu tasemeni. Pole siis ime, et sama küsimuse arutamine eesti juristkonnas 1944. aasta suvel mulle silma jäi. Nüüd siis jagan oma leidu meie tänase juriidilise publikuga.

Eellugu

Kui Saksa väed olid 1941. aasta juulis jõudnud Tartusse, tuli muude pakiliste asjade seas otsustada ka selle üle, mis saab ülikoolist. Pikema plaanina tahtsid sakslased eesti ülikooli likvideerida. Tartusse pidi tulema hoopis saksakeelne *Ostland-Universität zu Dorpat*.^{*2} *Ostland* ehk okupeeritud idaala hõlmas ka teisi Balti riike ja osa Valgevenest. Kuni saksakeelsele õppele üleminekuni pidi ülikool siiski eesti keeles töötama. Esialgu, 1941. aasta sügissemestril aga ülikoolis õppetööd ei toimunudki. 1942. aasta jaanuari lõpust alustasid tööd eesti ülikooli „sõjatähtsad teaduskonnad“: arstid, põllumajandusteaduskond, loomaarstid. Veel enne seda, jaanuari keskel, esitas ülikooli rektor Edgar Kant Saksa kindralkomissariaadi kultuur-poliitilise osakonna juhatajale Hellmuth Weissile pikema selgituse, miks peaksid Tartus jätkama ka kõik teised teaduskonnad.^{*3} Kõigepealt oli vajalik, et õpinguid juba alustanud tudengid saaksid need lõpule viia. Õigusteaduskonna kohta kirjutas Kant:

„Veelgi enam [kui teoloogid] on [bolševike repressioonides] kannatada saanud juristkond, sest üle 30% olemasolevatest juristidest^[*4] on deporteeritud ja terve hulk ülejäänuid muudel põhjustel välja langenud. Samas valitseb Eestis tungiv vajadus juristide järele nii kohtusüsteemis, prokuratuuris ja politseis kui ka haldusametite täitmisel. Saksa keele oskuse nappuse tõttu on saanud vaid väga väikese osa noortest juristidest saata haridustee jätkamiseks *Reich*’i. Kuna käesoleval ajal ja ka tulevikus jääb Eesti territooriumil kehtima suur osa kunagisi seadusi, mille tundmine on juristidele õigussuhete selgitamiseks ka tulevikus möödapääsmatu, tundub igati põhjendatud

¹ Suurem osa mu tulemustest on avaldatud: M. Luts-Sootak. Tartu Ülikooli õigusteaduskond Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2021. Tartu 2023, lk 88–154. Artikkel on kättesaadav ka elektrooniliselt: <https://oes.ut.ee/wp-content/uploads/Luts-Sootak.pdf> (16.04.2023). Nagu tollal, on mul ka seekord põhjust tänada Erki Tammiksaart asjakohaste märkuste eest.

² Algse plaani järgi juba 1943. aasta jaanuaris alustama pidanud *Ostland-Universität* pidi koosnema neljast teaduskonnast: õigusteaduskond, arstiteaduskond, filosoofiateaduskond ja loodusteaduste fakultet, vt S. Myllyniemi. Die Neuordnung der baltischen Länder 1941–1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. Helsinki 1973, lk 178. Tollaste plaanide ja nende teostamata jäämise kohta pikemalt vt M. Luts-Sootak (viide 1), lk 90–92.

³ Rektor der Universität Dorpat an den Herrn Generalkommissar Reval z. H. Herrn Dr. Weiss, 15.1.1942. RA, EAA.2100.13.104, 127–29.

⁴ Uluotsa ülevaates Eesti Vabariigi juriidilise hariduse süsteemist ja juriidiliste töökohtade kvaliteedinõuetest kindralkomissariaadile Tallinnas on öeldud, et prokuratuuris ja politseis ulatusid juriidilise tööjõu kaotused 50%-ni, vt J. Uluots. Professor an der Universität Dorpat an den Herrn Generalkommissar in Reval. Z. H. Herrn Kammergerichtsrat Dr. Holtz, Betr. Nachwuchs der Rechtskundigen in Estland, Dorpat 28.8.1942. RA, EAA.2100.13.81, 127.

võimaldada edasijõudnud tudengitel, kes vajavad oma studiumi lõpetamiseks 1–4 semestrit, oma õpingud lõpule viia Tartu õigusteaduskonnas.“⁵

Õigusteaduskond sai kõigepealt õiguse eksamineerida⁶ ja 1942. aasta sügisel alustas taas õppetööga eesti keeles nagu teisedki „mittetöötavad“ teaduskonnad – peale õigusteaduskonna veel filosoofiateaduskond, matemaatika-loodusteaduskond ja majandusteaduskond. Nõukogude võimu, aga sakslastegi repressioonid olid tabanud mitte ainult eesti juristkonda tervikuna, vaid õigusteaduskonna koosseisu ka eraldivõetult. Võrreldes viimase okupatsioonide-eelse õppeaastaga oli teaduskonnas üksteist õppejõudu vähem.⁷ Mingis mõttes see isegi sobis Saksa okupatsioonivõimudele, sest nii Tartus kui ka Riias pidi nüüd juriste õpetatama vähem akadeemilise ja rohkem praktilise orientatsiooniga sõjaaja eriõppekava järgi.⁸ Sõjaeriõppekavade sisseseadmiseks antud eeskiri⁹ loetles ammendavalt õppeained, mida üldse tohtis õigusteaduskonnas õpetada: haldusõigus, tsiviilõigus, karistusõigus ja protsessiõigus. Seevastu riigiõigus, rahvusvaheline õigus, sotsiaalõigus, õigusajalugu ja õigusfilosoofia olid samas aktis õppemateriana otsesõnu välistatud.¹⁰

Arhiividokumendid näitavad siiski, et alles jäänud ja juurde tulnud õppejõud suutsid õigusteaduse aineid õpetada enam-vähem selles mahus, nagu nägi ette 1938. aasta 2. mail teaduskonna nõukogus heaks kiidetud ja ülikooli nõukogus sama aasta 10. mail kinnitatud õppekava.¹¹ Ajaloo vimkana saigi õigusteaduskond oma nõukogu otsust alles Saksa okupatsiooni ajal täitma hakata – esialgse korralduse järgi pidi see jõustuma 1940. aasta sügissemestrist. Okupatsioonile ja anneksioonile järgnenud nõukogulikud ümberkorraldused välistasid selle korralduse täitmise. Aprillis 1942, kui õigusteaduskonnas õppetööd ei toimunud, esitas teaduskonna eksamite üldkorraldaja¹² Leo Leesment rektorile ettepaneku jõustada teaduskonna 1938. aastal kinnitatud õppekava „täies ulatuses“ ja rektori korraldusel pidi see hakkama kehtima 10. mail 1942, s.o täpselt neli aastat pärast kinnitamist ülikooli nõukogus.¹³ Nüüd ei olnud nõukogu otsus enam võimalik – natsionaalsotsialistlikule ideoloogiale vastav juhprintsipiibist lähtuv ülikooli juhtimismudel ei näinud ette kollegiaalseid otsustuskogusid.

Olenemata sõjaaja eriõppekavaga ette nähtud kitsendustest ja kohati ka otseselt nende vastaselt õpetati Tartus 1942. aasta sügisest kuni 1944. aasta talveni juriste päris korraliku akadeemilise õppekava järgi, k.a „keelatud“ ained, mida õpetati küll muudetud nimetuste all.¹⁴ Varasemast praktilisema orientatsiooniga studiumile pidi aga kaasa aitama üliõpilaste suurem kontakt juriidilise praktikaga, nagu nägi ette õppekava täiendamise määrus:

„Määrus Õigusteaduskonna õppemääruse täiendamiseks.

§ 1. Praktiliste teadmiste omandamiseks kohtuasutistes iga Õigusteaduskonna üliõpilane on kohustatud:

1. Pealt kuulama vähemalt 12 korda õppeaastas, igakord 2 tundi, kohtuasjade arutamist jaoskonna-kohtus või ringkonnakohtus Tartus.
2. Töötama igal aastal vähemalt 1 nädal, igapäev 2 tundi jaoskonna- või ringkonnakohtu kantseleis kohtuniku või kohtusekretäri juhatusel.
3. Võtma osa seminaarharjutusest [sic!] kohtuaktide alusel kohtuniku juhtimisel: a) tsiviilõiguse ja -protsessi alal vähemalt 2 tundi nädalas 2 semestri jooksul ning b) kriminaalõiguse ja -protsessi alal 2 tundi nädalas 2 semestri jooksul.
4. Võtma osa vähemalt 2 korda aastas karistusametite vaatlemisest prokuratuuri esindaja või kohtuniku juhtimisel.

⁵ Samas, l 28. Kanti kiri oli saksa keeles ja „Tartu“ asemel seisis seal muidugi „Dorpat“.

⁶ Õigusteaduskonna tegemiste kohta 1942. aasta esimesel poolel, kui õppetööd ei toimunud, vt M. Luts-Sootak (viide 1), lk 92–100.

⁷ Üksikasjalikumalt samas, lk 101–103.

⁸ Sks *Kriegssonderlehrgang*. Üksikasjalikumalt selle sisu ja rakendamise kohta vt M. Luts-Sootak (viide 1), lk 104–105.

⁹ Einrichtung der Sonderlehrgängen innerhalb der geisteswissenschaftlichen Fakultäten an den Hochschulen in Ostland, 24.08.1942. Viidatud M. Blank. Nationalsozialistische Hochschulpolitik in Riga (1941 bis 1944). Konzeption und Realität eines Bereiches deutscher Besatzungspolitik. Lüneburg 1991, lk 40 järgi.

¹⁰ Vt ka S. Myllyniemi (viide 2), lk 182.

¹¹ Saksa okupatsiooni ajal tõlgiti see ka saksa keelde. RA, EAA.2100.13.81, l 2–6.

¹² Nn mittetöötavate teaduskondade asjaajamise eesotsas olid sel ajal mitte dekaanid, vaid „eksamite üldkorraldajad“, kes sisuliselt täitsid dekaani ülesandeid.

¹³ Eksamite üldkorraldaja Õigusteaduskonnas Tartu Ülikooli Rektorile, 28.4.1942 (nr 198). RA, EAA.2100.13.81, l 14; samas on rektor Kanti resolutsioon õppekava jõustamise kohta.

¹⁴ Lähemalt vt M. Luts-Sootak (viide 1), lk 105–115.

§ 2. Eelmises (1) §-is tähendatud ülesannete täitmine märgitakse üliõpilase õpinguraamatu vastavas osas.^{*15}

Kuna selle praktilise programmi täitmine ei sõltunud üksnes õigusteaduskonnast endast ja vajas ka õigusasutuste koostööd, siis andis Eesti Omavalitsuse juht Hjalmar Mäe ülikooli palve peale 22. oktoobril 1942 välja vastava korralduse Tartu kohtuasutustele ja Vangimajade Talitusele.^{*16} Mul pole praegu andmeid selle kohta, kas ja kuidas toimus näiteks karistusasutuste vaatlemine kaks korda aastas. Et Tartu kohtunikud tõepoolest juhendasid üliõpilaste seminare praktiliste kohtuaktide alusel, on kindel – seminarijuhendajad esitasid aruanded ja ülikool määras neile töö eest ka tasu.^{*17} Tsiiviilõiguslike seminaride juhendajaks määrati Tartu ringkonnakohtu tsiiviilosakonna esimees Albert Väärssi^{*18}, kriminaalõiguslike seminaride juhendajaks ringkonnakohtu liige Karl Viilu.^{*19}

Rinde lähenemisel ja pommitamiste sagenemisel lõpetati ülikoolis õppetöö 1944. aasta kevadsemestril varakult. Hillar Palametsa kirjutistest võib leida kaks kuupäeva. Nõukogude ajal ilmunud ülikooli ajaloo kronoloogias on juttu õppetöö lõpetamisest juba 15. veebruaril.^{*20} Oma käsikirjalises ülikooli ajaloo kronoloogias on Palamets aga väitnud, et õppetöö lõppes ülikoolis täielikult 26. märtsil, kui õhurünnaku tõttu Tartule purunesid enamiku õpperuumide aknad.^{*21} Tudengite eksamineerimine jätkus küll ka pärast õppetöö lõppu. Viimased õigusteaduskonna eksamiprotokollid on pärit aprilli lõpust.^{*22}

Lugu ise

Selleks ajaks, kui kindralkomissariaadist saabus teade, et sõjaeriõppekavade järgi õpetamine tuleb lõpetada, ei olnud akadeemilisest õppetööst enam mingit märki. Vähe sellest, Saksa võimudel oli üldse plaan evakueerida Tartu Ülikool Königsbergi. Seegi plaan jäi õnneks teostamata. Ülikooli evakueerimisplaani ümber käinud võitlused on teaduslike uurijate ja tagantjärele mäletajate tähelepanu pälvinud päris palju.^{*23} Seevastu sõjaeriõppekavade tühistamine ning „normaalsete“ õppekavade taastamine või uuesti kujundamine on jäänud pigem luubi alt välja.

Ülikooli sekretär Hans Kauri mainis oma tagasivaates sõjaaegsele ülikoolielule, et 1944. aasta 20. mail tuli Weissi teade sõjaeriõppekavade tühistamisest. Kauri väitel oleks ülikool saanud nüüd täielikult üle minna oma endistele eesti õppekavadele.^{*24} Mul ei ole õnnestunud näha seda Weissi teadet, kuid arhiivis säilinud materjalid reaktsioonist sellele ei kinnita arvamust, nagu oleks nüüd võinud ilma igasuguste piiranguteta või lisandusteta pöörduda tagasi Eesti Vabariigi aegsete õppekavade juurde. Õigusteaduskonnas moodustati kolmeliikmeline komisjon – riigi- ja haldusõiguse professor Nikolai Maim, rooma õiguse professor Ernst Ein ja Eestimaa õigusajaloo professor Jüri Uluots –, kes töötas välja „Õigusteaduskonna õppe- ja lõpetamise määruse“^{*25}, mille õigusteaduskonna dekaani asetäitja^{*26} Adolf Perandi esitas „Härä Prorektori asetäitja prof. H. Jaakson’ile“ 6. juulil 1944.^{*27} Määruse juurde kuulus ka seletuskiri:

¹⁵ RA, EAA.2100.13.81, l 42; dokument ise on dateerimata, kuid rektori resolutsioon samas on pärit 18. septembrist 1942.

¹⁶ RA, EAA.2100.13.81, l 48.

¹⁷ Samas, l 66, 67, 98.

¹⁸ Toomas Anepaio koostatud leksikonis on teda küll üksnes ringkonnakohtu liikmeks nimetatud, vt T. Anepaio. Kohtunikud, kohtu-uurijad ja prokurörid 1918–1940. Biograafiline leksikon. Tartu 2017, lk 335.

¹⁹ [Eesti Omavalitsuse] Kohtudirektori käskkiri nr 309, Tallinn 28.10.1942. RA, EAA.2100.13.81, l 54.

²⁰ H. Palamets. Ülikool Suure Isamaasõja aastail (1941–1945). – Tartu ülikooli ajalugu III: 1918–1982. K. Siilivask, H. Palamets (koost.). Tallinn 1982, lk 175.

²¹ H. Palamets. Tartu Ülikool Suure Isamaasõja perioodil (1941–1945). Materjale Tartu Riikliku Ülikooli ajaloost. Tartu 1982, l 645 (käsikiri TÜ raamatukogus).

²² Viiteid vt M. Luts-Sootak (viide 1), lk 114.

²³ Ülikool Suure Isamaasõja aastail (1941–1945) (viide 20), lk 176 jj; T. Hiio. Saksa okupatsioon 1941–1944: Eesti Omavalitsuse Tartu Ülikool. – Universitas Tartuensis 1632–2007. T. Hiio, H. Piirimäe (koost.). Tartu 2007, lk 451 jj. Vt ka E. Kant. Tartu Ülikooli tegevusest ja võitlusest eesti ülikooli pärast. – Akadeemia 2002/2, lk 271 jj; toimetaja Mart Orav on Kanti teksti varustanud väga põhjalike märkuste ja täiendavate viidetega.

²⁴ H. Kauri. E. V. Tartu Ülikool okupatsioonide ajal. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. X: Võitlus jätkub. R. Maasing jt (toim.). Stockholm 1962, lk 53.

²⁵ RA, EAA.2100.13.104, l 122 jj.

²⁶ Võimalik, et teaduskonna dekaan Uluots oli sel ajal juba puhkusel või sootuks haige.

²⁷ RA, EAA.2100.13.104, l 121.

„Seletuskiri

Õigusteaduskonna õppekava eelnõu juurde.

I. Õppekava väljatöötamisel on lähtunud põhim[õ]ttest: 1) seda võimalikult lähendada saksa ülikoolide omale ja 2) võimaldada üksikuil õiguse erialadel vastava saksa õiguse tundmist.

Sellepärast on õppekava koostamisel aluseks võetud:

1. Tartu Ülikooli Õigusteaduskonna õppekava 1938 a., seda enam, et sel on ühiseid jooni Saksa ülikoolide õppekorraldusega teoreetilise ja praktilise ettevalmistuse mõttes.
2. Muudatuste tegemisel Õigusteaduskonna õppekava eelnõus võrreldes 1938 a. kavaga on lähtunud põhimõttest ligendada õppekava Saksa ülikoolide õppekorraldusega.
3. Muutmata on jäänud õppeainete nimetused, kuna uued otsingud selles suunas teaduses pole veel lõplikult fikseerunud[*28] ja samad nimetused leiduvad ka saksa ülikoolides.

Et võimaldada üksikuil õiguse erialadel vastava saksa õiguse tundmist, selleks on:

4. Õppekavasse on ülesvõetud saksa õiguse kohta kaks erikursust, üks ajalooline[*29], teine dogmaatiline[*30].[*31]
5. Nendes õiguse eridistsipliinides, kus erikursust saksa õiguse kohta ettenähtud ei ole, on õppejõu ülesandeks iga aine kohta silmaspidada [sic!], et arvesse oleks võetud tarvilisel määral saksa kehtiv õigus ja kursuses leiaksid tähelepanu küsimused, mis saksa ülikoolides õigusteaduskonna õppeainetena käsitletakse.

Veel tuleb õppekava suhtes silmaspidada:

6. Õppejõu ülesandeks on iga aine kohta lähemalt määrata selle osad.
- Kursuste kavad koordineeritakse teaduskonna poolt.
7. Sunduslikkude õppeainete hulka kuuluvad keeled, nendest 1) ladina keel ja 2) üks võõrkeel selles ulatuses, et selles keeles võiks vabalt lugeda juriidilist kirjandust. Ilma ladina keeleta ei saa eksamit teha I õppeaasta ainetes, ilma ühe võõr keeleta [sic!] II ja järgmiste õppeaastate ainetes.
8. Sunduslikkude õppeainete kõrval on väljaspool õppeaastaid õppeaineteks tunnustatud kaks valikainet kokku kahe tunni ulatuses semestris.
9. Kohustuslik on kohtu- ja haldusasutistes töötamine vähemalt ühe semestri jooksul.

II. Õigusteaduskonna eksamite korras pole esialgselt muutusi ettenäha [sic!], kuna siin stuudium, nagu saksa ülikoolides, on jaotatud kahes suunas: teadusliku tegevuse ja praktilise juristi kutsetegevuse jaoks. Teaduskond ei näe praegu võimalusi ja tungivat tarvidust teaduslikkude kraadide korra muutmist ette võtta. Juristi praktiliste kutsete alal on Eestis juba väljakujunenud ja seadustes fikseerunud püsiv kord kohtunikkude ja advokaatide kutsete ettevalmistamisel; halduse alal on see vähem ühtlane ja mitte üldine. Teaduskond arvab, et tõsiselt tuleks kaalumisele võtta sel puhul Saksa referendari [sic!] eksamikorda, kuid teaduskond pole kompetentne kehtiva ülikoolide

²⁸ Natsionaalsotsialistliku ideoloogia kohaselt tuli ümber kujundada nii Saksa õigus kui ka õigusharidus. See õigusuuendus (sks *Rechtserneuerung*) nõudis lahtiütlemist traditsioonilisest jaotusest õigusharudeks. Õiguse teaduslikul käsitlemisel ja õpetamisel ei tulnud lähtuda mitte „formalistlikest“ juriidilistest kriteeriumidest, vaid terve(mõistusliku)st rahvatundmusest (sks *gesundes Volksempfinden*) ja rahvalikust elukorraldusest (sks *völkische Lebensordnung*). Kuidas see konkreetselt pidi välja nägema, vt nt R. Frassek. Von der „völkischen Lebensordnung“ zum Recht – die Umsetzung weltanschaulicher Programmatik in den schuldrechtlichen Schriften von Karl Larenz. Baden-Baden 1966. Karl Larenz kuulus natsionaalsotsialistlikul ajal Kieli rünnakrühmafakulteeti (sks *Stoßtruppenfakultät*), pärast sõda sai temast kauaks ajaks üks Müncheni ülikooli õigusteaduskonna juhtfigure. Riigikohtunik ja Tartu Ülikooli õigusteaduskonna õppejõud *dr. iur.* Urmas Volens korraldab Larenzi meetodiõpetuse õpiku tõlkimist eesti keelde, küll Larenzi õpilase Claus-Wilhelm Canarise edasiarendatud variandis. Selles seoses võib olla huvipakkuv ka ülevaade Larenzi meetodiõpetuslikest seisukohtadest ja nende järjepidevusest, isegi olenemata poliitilistest murrangutest Saksamaa ajaloos, vt R. Frassek. *Methoden und Zivilrecht bei Karl Larenz (1903–1993)*. – *Methodik des Zivilrechts – von Savigny bis Teubner*. J. Rückert, R. Seinecke (Hrsg.). 3., erweiterte Aufl. Baden-Baden 2017, lk 241–263. Sellest raamatust on 2023. aastal tulemas ka 4. väljaanne; Frasseki käsitlus Larenzist oli olemas juba 1. väljaandes.

²⁹ „Euroopa, eriti saksa õiguslugu“ esimese õppeaasta 1. ja 2. semestril, kaks tundi nädalas.

³⁰ „Saksa tsiviilõigus“ kolmandal õppeaastal, s.o 5. ja 6. semestril, kolm tundi nädalas ilma seminarideta. Võrdluseks: „tsiviilõigus“ pidi toimuma paralleelselt, aga seal oli ette nähtud kuus tundi nädalas, neist kaks seminarid.

³¹ Suurem osa aineid kattus siiski 1938. aasta õppekavaga: õiguse üldõpetus, õigusteaduse metodoloogia, õigusfilosoofilised õpetused, Eestimaa õiguse ajalugu, Rooma õiguse ajalugu, rahvamajandusteadus, statistika, käitismajandusteadus, Rooma eraõiguse süsteem, riigioigus, haldusõigus, töö- ja sotsiaalkindlustusõigus, tsiviilõigus, kriminaalõigus, finantsõigus, rahvusvaheline õigus, tsiviilprotsess, kriminaalprotsess, kaubandusõigus, kriminalistika. Valikainetena olid veel ette nähtud „Eriküsimusi õigusteaduse üksikutelt aladelt“ ja kohtuarstiteadus. RA, EAA.2100.13.104, l 122; järgmisel lehel on ka jaotus semestrite kaupa.

seaduse^[*32] põhjal (§§ 112, 113) selleks, pealegi see on seoses kehivate seaduste muutmisega, mis-pärast selle küsimuse korraldamine vajab vastavate asutuste osavõttu, et saaks leitud rahuldav Eesti oludele kohane lahendus.

Komisjon on pööranud selles küsimuses seisukohavõtu puhul Tallinna sise- ja kohtudirektorite ja advokatuuri nõukogu esimehe poole, kusjuures sise- ja kohtudirektorilt saabunud vastuste põhjal ei poolda ka nemad praegu õigusteadlaste ettevalmistamise alal suurte murranguliste sammude ettevõtmist. Advokatuuri esimehelt pole vastus saabunud. Sellepärast tuleb praeguses olukorras jääda Õigusteaduskonna senise eksamikorra juurde.^{“*33}

Seletuskirjas nimetatud pöördumine Eesti Omavalitsuse sise- ja kohtudirektorite ning advokatuuri nõukogu poole on dateeritud 23. juuniga 1944 ning sellele on alla kirjutanud Elmar Ilus teaduskonna dekaani asetäitjana.^{*34} Ülikooli arhiivimaterjalides on hoiul selle ärakiri:

„E. O. Härra Sisedirektorile.

E. O. Härra Kohtudirektorile.

Härra Advokatuuri Nõukogu Esimehele.

Kindralkomissari kirja põhjal 1.6.44, millest ärakiri Haridusdirektooriumi kaudu Tartu Ülikooli rektorile edasi saadeti, tuleb ka õigusteaduskonnal eeloleval sügisel end ümberkorraldada normaalkavade kohaselt senise lühendatud sõjakursuste asemel. Õigusteaduskonnas loodud vastav komisjon on kättesaadava kirjanduse kaudu tutvunud saksa sätetega õigusteadusliku haridus- ja kutsekorralduse kohta ja on asunud vastava kava väljatöötamisele. Kindralkomissari ülalmainitud kirjas rõhutatakse vajadust korraldada teadusliku ja kutselise karjääri käiku eraldi, nõnda nagu see toimub Saksamaal. Nagu saksa sätetest nähtub[,] ei soorita õiguse alale end ettevalmistav isik mitte ülikooli studiumi kestel eksameid, nagu see meil sünnib, vaid alles pärast 3–4 aastalist kursuse läbikuulamist ja mõnede seminariharjutuste sooritamist õiendab ta, kui ta praktilisele elukutsele end pühendab, n.n. esimese riigieksami (referendaareksami). See eksam ei toimu mitte ülikooli juures, vaid Oberlandesgericht'i juures moodustatud komisjoni ees. Eksamile järgneb 3 aastane praktika. See toimub n.n. Gerichtsreferendar'ide puhul kohtute, prokuratuuri, notari ja advokaadi juures, n.n. Regierungsreferendar'ide puhul (s.t. haldusfunktsionääri kutsele end ettevalmistajatele) aga peamiselt haldusasutiste juures. Pärast 3 aastast praktikat tuleb sooritada n.n. suur riigieksam. See toimub kohtureferendar'ide jaoks Reichsjustizprüfungsamt'i^[*35] juures, kuna haldusreferendar'ide jaoks toimub see n.n. Reichsprüfungsamt' für den höheren Verwaltungsdienst'i^[*36] juures. Selle eksami edukas sooritamine avab õigusteadlasele tee mitmesuguste[le] õigusala elukutsetele – ühest küljest õigusmõistmise, teisest küljest kõrge haldusteenistuse alal.^[*37]

Käesolevaga palub Õigusteaduskond Teie arvamist selle kohta, kas senine meil kehtiv kord noorte õigusteadlaste ettevalmistamise alal on olnud puudulik ja kas tuleks see asendada ülalmainitud Saksa kehtiva korraga, või on meil kehtiv kord sel alal siiski rahuldav. Vastus palun saata 4. juuliks s.a. Tartu Ülikooli Õigusteaduskonna dekaanile.“

Eesti Omavalitsuse direktorite võrdlemisi napolisõnalised vastused on mõlemad pärit 29. juunist 1944. Sise-direktor Oskar Angeluse kiri nr 256, läkitatud Tallinnast Pagari tänava majast number 1, oli selline:

„Tartu Ülikooli Õigusteaduskonna dekaanile.

Vastuseks Teie kirjale 23.06.44 Nr. 189 teatan, et mina põhimõtteliselt pooldan seda, kui ka meil Eestis õiguse alale ettevalmistamine toimuks umbes samadel alustel, nagu Saksamaal, kuna sellega ülikoolist tulnud õigusteadlased omandaksid teatud praktika juba enne küpsustunnistuse kättesaamist.

Arvestades aga sellega, et ka praegu kehtiva korra kohaselt meil Ülikooli lõpetanud õigusteadlased on tegelikus elus oma ülesannetega täiesti rahuldavalt toime tulnud, ei ole minu arvates õige,

³² Ülikoolide seadus. – RT 1937, 78, 641.

³³ RA, EAA.2100.13.104, l 124-125.

³⁴ RA, EAA.2100.13.104, l 127 jj; ärakiri.

³⁵ Reich'i justitseeksamiamet.

³⁶ Reich'i eksamiamet kõrgemale haldusteenistusele.

³⁷ See 19. sajandi keskpaiku Preisimaal kujundatud juriidilise hariduse süsteem on Saksamaal põhijoontes samasugune tänini, vt M. Ernits. *Juristenausbildung* ehk juristik Saksamaal. – Juridica 1995/2, lk 66–70; S. Korioth. Õigusharidus tänapäeva Saksamaal. – Juridica 2022/4.

kui nüüd sõja ajal õigusteadlaste ettevalmistamise alal ülalviidatud suuri murrangulisi samme ette võetaks.“³⁸

Kohtudirektor Oskar Öpiku kiri nr 628 (Tallinn, Veetorni 4) oli veelgi lühem:

„Tartu Ülikooli õigusteaduskonna dekaanile.

Käsitleb: õigusteadlaste ettevalmistust.

Eelkäik: T/kiri 23.VI 1944 nr. 189.

Teie eeltähendatud kirja peale teatan, et lühikese aja jooksul (Teie kiri saadud 27.VI s. a.) ei ole võimalik põhjalikku vastust ülestõstetud küsimuse peale anda. Leian aga, et arvesse võttes käesoleva aja olustikku ei oleks kohane meie noorte õigusteadlaste ettevalmistuse korda eelolevaks õppeaastaks hakata ümber korraldama.“³⁹

Advokatuuri nõukogu võttis endale kõrgetest ametnikest enam aega ning kirjeldas põhjalikult juba toimivat advokaatide ettevalmistamise süsteemi, mida nad ei pidanud vajalikuks muuta:

„Advokatuuri Nõukogu Juhatus, 3. juulil 1944 a., Nr. 87, Tallinn, Rahukohtu tn. 3

Tartu Ülikooli Õigusteaduskonna Dekaanile.

Teie kirja puhul 23. juunist s.a. nr. 189 on meil teatada järgmist.

Advokaadi teaduslik ja kutseline ettevalmistus toimub meil tegelikult eraldi. Teadusliku ettevalmistuse annab ülikooli õigusteaduskond, mille lõpetamine on advokatuuri vastuvõtu eeltingimuseks, kuna advokaadi kutseline ettevalmistus toimub Advokatuuri seaduse ([RT] 1938-36-322) sätete kohaselt ja nimelt sel viisil, et vandeadvokaadi kutse taotleja peab vähemalt viis aastat töötama advokaadi abina, sealjuures vähemalt 3 aastat noorema ja vähemalt kaks aastat vanema abina. Advokaadi abi töötab oma patrooni juhatusel ja järelevalve all, kusjuures noorem abi on õigustatud kohtus ajama vaid neid asju, mis patroon temale üle annab ja vaid viimase edasivolitusel, kuna vanem abi on õigustatud juba iseseisvalt klientidelt asju vastu võtma. Lisaks teadmiste, oskuste ja kogemuste, mida advokaadi noorem abi omandab töötamisel oma patrooni vahendite juhatusel ja järelevalve all, on noorem abi, Advokatuuri nõukogu poolt väljatöötatud kodukorra kohaselt, kohustatud veel ette kandma vähemalt 3 referaati, mis ette kantakse advokaadi-abide konverentsidel ja mis peavad rahuldavaiks tunnustatud olema konverentsi juhataja poolt, kes valitakse Advokatuuri nõukogu poolt vanemate vandeadvokaatide hulgast. Peale selle peab noorem abi sooritama veel eksami, nii kirjaliku kui ka suulise, eksamikomisjoni ees, mille esimeheks on Advokatuuri nõukogu esimees ja liikmeteks: kaks Advokatuuri nõukogu poolt valitud vandeadvokaati, prokuratuuri esindaja ja varemalt Riigikohtu, nüüd Kohtukoja poolt määratavad kaks kohtunikku. Pärast eksamite sooritamist saab noorem abi vanema abi õigused, töötab üldreeglina oma patrooni juures tema järelevalve all, kuid on nõukogu loal õigustatud praktiseerima iseseisvalt, lahus patroonist, kuid ikkagi viimase järelevalve all.

Peale selle võidakse vandeadvokaadiks vastu võtta muude eeltingimuste olemas olles kohtunikke, kohtu-uurijaid ja prokuratuuri esindajaid ning teisi seaduses eriti nimetatud isikuid, kuna vandeadvokaadi abiks olemise aja arvesse võetakse kohtuametikandidaadina ja mõnes teises ametis teenitud aeg (Ad. sead. §§ 6 j. 7).

Kuna praegune süsteem on meil kehtiv olnud juba pikemat aega, siis arvame võivat väita, et selle süsteemi juures ei ole seni ilmsiks tulnud puudusi, mis teeksid vajalikuks ta kõrvaldamise, ja et see süsteem võimaldab vajaliku ettevalmistuse vandeadvokaadile. Oleme seepärast arvamusel, et puudub vajadus selle süsteemi muutmiseks või asendamiseks teis[e]ga.

Mis puutub eriti Saksamaal kehtivasse süsteemi, siis saavutab tema advokaadi ettevalmistamise alal meie teada tõhusaid tulemusi. Kuid nagu peaks selguma ülaltoodust, on saksa ja meie süsteemi vahe enam vormilist laadi, kuna advokaadi kutseline ettevalmistus toimub mõlema süsteemi juures üldjoontes ühtlaselt.

Esimees: allkiri [Alfred Maurer]

Sekretär: allkiri [Helmut Roman]⁴⁰⁴¹

³⁸ RA, EAA.2100.13.104, l 128.

³⁹ RA, EAA.2100.13.104, l 129.

⁴⁰ Allkirjade identifitseerimise eest tänan Hannes Vallikivi.

⁴¹ RA, EAA.2100.13.104, l 130 jj.

Perandi resolutsioon kirja nurgal ütleb, et seegi kiri saadeti edasi prorektori asetäitjale professor Jaaksonile „täiendusena õigusteaduskonna kirjale 6. juulist s.a. nr. 189“⁴².

Ehkki advokatuuri nõukogu kirja lõpus on osutatud Eesti advokaatide ettevalmistussüsteemi sisulisele (mitte vormilisele) sarnasusele Saksa omaga, on siin väljendatud seisukoht siiski selge: üleminekut Saksa riigieksamite süsteemile pole vaja. Erinevalt saksa keeli „maa oma halduseks“ (sks *landeseigene Verwaltung*) nimetatud Eesti Omavalitsuse kõrgetest ametnikest ei osutanud advokaadid seejuures aktuaalsele sõjalukorrale.

Õppekavade vastavusse viimine mitte Eesti, vaid Saksa „normaalkavadega“ lühendatud sõjaeriõppekavade asemel võiks seostuda sakslaste plaaniga evakueerida Tartu Ülikool Königsbergi – kui ka eestlasi tuli hakata õpetama Saksamaal, siis pidi see toimuma Saksa süsteemi järgi. Seejuures jääb aga arusaamatuks, miks siis üldse oleks pidanud neile veel Eesti õigust õpetama. Punaarmee oli jõudnud selleks ajaks juba Narva alla, sakslased viisid sealt aga vägesid ära Normandiasse ja Valgevenesse, kus nad pidid ka kaitset tugevdama. Sakslased pidid ülikooli evakueerimist planeerides arvestama sellega, et nad loobuvad Eesti territooriumi kaitsmisest. Seejuures on raske ette kujutada, et Natsi-Saksamaal tegutsevas ülikoolis oleks asutud teostama ideed, mille õigusteaduskonna õppekava komisjon kirjutas „Õigusteaduskonna õppe- ja lõpetamise määruse“ lõpuosa:

„Õigusteaduskond peab soovitavaks, et kõigi teaduskondade üliõpilastele oleks kohustuslik üldist ilmavaadet arendav aine. Selleks aineks võiks olla eesti ajalugu, mille esitamisel oleks antud sünteel ajaloolisist sündmusist ja neid põhjustanud tegureist, mis on määranud eesti rahva kui terviku saatuse ja olemuse (eesti ajaloo filosoofia.)“⁴³

Autorist: Marju Luts-Sootak on Tartu Ülikooli õigusteaduskonna õiguse ajaloo professor, *Juridica* peatoimetaja.

⁴² RA, EAA.2100.13.104, l 130.

⁴³ RA, EAA.2100.13.104, l 123.